

Гудзовата О. О.,

к.е.н, доц., доцент кафедри інформаційних систем у бізнесі, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

РОЗВИТОК КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН ЯК ПЕРЕДУМОВА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті проаналізовано тенденції розвитку кредитного сегмента банківської сфери. Виявлено, що динаміка залучених банками коштів фізичних осіб у 2015-2016 рр., що є базою для активізації кредитної діяльності банків, характеризувалася негативними тенденціями. Визначено, що зростає питома вага проблемних кредитів у їх загальному обсязі. Впродовж 2010-2015 рр. в умовах системного підвищення процентних ставок частка кредитів, наданих фізичним особам, характеризувалася спадними тенденціями. Негативною рисою грошово-кредитної сфери в Україні є надмірний рівень доларизації кредитів і депозитів банків, що становить загрозу фінансовій та економічній безпеці держави. Виявлено несприятливу тенденцію різкого збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі, яка містить різноманітні ризики та загрози фінансовій безпеці України.

Ключові слова: грошово-кредитна сфера, банківська система, кредитний портфель, портфель боргових цінних паперів, рівень доларизації кредитів і депозитів банків.

Gudzovata O. O.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Systems in Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

DEVELOPMENT OF CREDIT RELATIONS AS A PRECONDITION OF FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

Abstract. The article analyzes the trends of credit segment of the banking sector. It was found out that the dynamics of attracted by banks funds of individuals in 2015-2016, which is the basis for activating the lending activity of banks, was characterized by negative tendencies. It was determined that the share of problem loans in their total volume is increasing. During 2010-2015, in conditions of systemic interest rate increases, the share of loans granted to individuals was characterized by declining tendencies. The negative feature of the monetary sphere in Ukraine is the excessive level of dollarization of loans and deposits of banks, which poses a threat to the financial and economic security of the state. The unfavorable tendency of a sharp increase of foreign capital share in the banking system, which contains various risks and threats to Ukraine's financial security, was revealed.

Key words: monetary sphere, banking system, loan portfolio, portfolio of debt securities, level of dollarization of loans and deposits of banks.

Постановка проблеми. Дестабілізація фінансово-економічної ситуації в Україні та загострення дисбалансів у фінансовій та монетарній сферах внаслідок військових дій з країною-агресором у 2014-2016 рр. наочно продемонстрували структурну вразливість економіки України та нестійкість її фінансової системи. В значній мірі дисбаланси вітчизняної фінансової сфери обумовлені впливом грошово-кредитних чинників, пов'язаних з девальвацією національної грошової одиниці та посиленням інфляційних процесів, стагнацією кредитно-депозитного ринку, викривленою структурою грошової пропозиції, хронічно високим рівнем доларизації та ін. Без їх подолання неможливо відновити позитивні темпи соціально-економічного розвитку вітчизняної економіки.

Зазначені процеси на грошово-кредитному ринку і в державі загалом стали новим кризовим етапом розвитку вітчизняної банківської системи, зокрема розвитку кредитних відносин як передумови забезпечення фінансової безпеки держави. Як наслідок, ускладнено доступ суб'єктів реального сектору економіки до банківського кредитування та уповільнено процеси споживчого кредитування населення. Крім того, перед вітчизняними банками постала проблема нестачі ліквідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених, які зробили вагомий внесок у становлення та розвиток науки у сфері фінансової безпеки, слід відзначити В. Горбуліна, О. Власюка, З. Варналія, В. Гесця, Т. Єфименко,

Т. Блудову, О. Барановського, І. Бінька, Я. Жаліла, М. Єрмошенка, Н. Наконечну, В. Онищенка та ін. Значний внесок у розвиток наукової думки щодо проблем формування ефективної грошово-кредитної політики зробили вітчизняні вчені А. Гальчинський, В. Стельмах, Н. Костіна, А. Сомик, А. Пономаренко, М. Пуховкіна, А. Гриценко, Т. Кричевська та ін. Серед зарубіжних дослідників цієї сфери відомі роботи Р. Раша, М. Уільямса, А. Ісмаїлова, А. Ресенде, Г. Кана, Ж.-К. Тріше та ін

Постановка завдання. Завданнями статті є: аналіз тенденцій розвитку кредитного сегмента банківської сфери та виявлення проблем, які спричиняють зниження фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 2014-2015 рр. динаміка залучених банками коштів фізичних осіб, що є базою для активізації кредитної діяльності банків, характеризувалася негативними тенденціями. Відплив вкладів із банків у декілька разів перевищував показник кризового 2009 р., а в окремих банках вкладники вилучили до 50 % депозитів. Лише за 2014 р. обсяг коштів фізичних осіб у банках зменшився на 126 млрд грн, або на 29 %, у т.ч. у національній валюті – на 53 млрд грн (на 21 %), в іноземній валюті – на 9 млрд дол. США (на 40 %). У 2015 р. темпи вилучення депозитів фізичних осіб з банківської системи хоча і продовжувалися, але значно уповільнилися порівняно з попереднім роком. При цьому вклади фізичних осіб у національній валюті скоротилися на 2 млрд грн, або на 1 %; вклади в іноземній валюті зменшилися на 5 млрд дол. США, або на 36 %.

Втім, ризик подальшого вилучення депозитів фізичними особами з банків все ще зберігається, що провокуватиме формування дефіциту ресурсів для кредитування реального сектору економіки. У зв'язку з цим НБУ запровадив адміністративні заходи щодо зняття коштів із рахунків фізичних осіб: 15 тис. грн на добу для коштів в іноземній валюті та 150 тис. грн – у національній валюті. У 2015 р. Верховна Рада України прийняла законопроект № 1195 [1], який передбачає існування різних видів депозитів фізичних осіб – строкових вкладів та вкладів на вимогу, а також фактичну заборону на законодавчому рівні дострокового розірвання строкових депозитних угод. Наголосимо на тому, що внаслідок різкого скорочення ресурсної бази вітчизняних банків спостерігається скорочення їх кредитного портфеля та зниження кредитної активності загалом.

Незважаючи на збитковість банківської системи другий рік поспіль, у 2015 р. активи банківської системи України продовжували зростати і становили 1,3 трлн грн, що на 3 % більше в порівнянні з 2014 р. [2]. Така ситуація є виключно наслідком переоцінки валютної частки активів на тлі зміни курсу національної валюти. Насправді ж гривневі й валютні активи вітчизняних банківських установ скорочувалися внаслідок значного відпливу банківських пасивів.

Крім того, зростає питома вага проблемних кредитів у їх загальному обсязі, що зумовлено погіршенням фінансового стану та платіжної дисципліни позичальників. У 2015 р. обсяг простроченої заборгованості за кредитами збільшився на 33,4 % та становив 18 млрд грн, що складало 21,2 % консолідованого кредитного портфеля українських банків. При цьому погіршення якості кредитного портфеля банків призвело до зростання банківських витрат на формування страхових резервів під проблемні кредити.

Як можна констатувати з даних, наведених у табл. 1, загальний обсяг банківських кредитів впродовж 2010-2014 рр. зріс на 33,9 % – до 1020,7 млрд грн. За співвідношенням банківських кредитів суб'єктам господарювання до ВВП Україна обіймала перше місце у Східній Європі. Натомість частка кредитів у активах банків України за 2010-2014 рр. дещо знизилася з 83,9 % у 2010 р. до 79,9 % у 2014 р., однак залишилася на достатньо високому рівні. При цьому значне зростання частки кредитного портфеля у загальних активах банку в передкризовий період призвело до посилення дисбалансів банківської системи України у 2014-2015 рр., оскільки вітчизняні банки обрали стратегію максимізації доходів через критичне збільшення кредитних операцій в умовах їх підвищеного ризику. Результатом такої ситуації стало погіршення фінансової стійкості як окремих банків, так і банківської системи в цілому.

Впродовж 2010-2015 рр. у загальній структурі кредитів зафіксовано переважання частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання, яка коливалася в межах від 69,4 до 80,1 %. Кредитування суб'єктів господарювання відбувалося переважно завдяки кредитам у національній валюті, які у 2010-2014 рр. зросли на 51,9 %, тоді як кредити в іноземній валюті за цей же період для суб'єктів господарювання зросли на 24,9 %. Натомість внаслідок різкого вилучення банківських пасивів населенням банки обмежили кредитування та активізували дострокове стягнення кредитів. Так, у 2015 р. кредитний портфель банків, наданий суб'єктам господарювання у національній валюті, скоротився на 74 млрд грн до 339 млрд грн, в іноземній валюті – на 4,5 млрд дол. США до 18,7 млрд дол. США.

В умовах системного підвищення процентних ставок частка кредитів, наданих фізичним особам, характеризувалася спадними тенденціями – з 25,5 % у 2010 р. до 14,6 % у 2015 р., що пов'язано з обмеженнями банківського продукту, здороженням його вартості та погіршенням структурних характеристик кредитування. Так, у 2015 р. банківськими установами було видано кредитів фізичним особам на загальну суму 143,8 млрд грн, тоді як у 2015 р. – 186,5 млрд грн. Крім того, значна кількість кредитів (близько 100 тис. договорів) не обліковується НБУ, оскільки вже була продана банківськими установами третім особам (колекторським, факторинговим компаніям, компаніям з управління активами та ін.) [3; 4].

У структурі корпоративного кредитного портфеля банківської системи в розрізі видів економічної

Кредитний портфель банків України у 2010-2015 рр.

Показники	Роки						Темпи зростання, %/ Абсолютне відхилення (+/-)	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010	2015/2014
Активи, млн грн	873450	942084	1054272	1127179	1277509	1316718	150,7	103,07
Кредити надані, млн грн	732823	801809	815142	910782	1020667	981627	133,9	96,2
Частка кредитів у активах, %	83,9	85,1	77,3	80,8	79,9	74,6	-9,3	-5,3
Кредити, що надані суб'єктам господарювання, млн грн	508288	580907	609202	698777	802582	786696	154,8	98,02
Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання, %	69,4	72,4	74,3	76,7	78,6	80,1	+10,7	+1,5
Кредити, що надані фізичним особам, млн грн	186540	174650	161775	167773	179040	143772	77,07	80,3
Частка кредитів, наданих фізичним особам, %	25,5	21,8	19,8	18,4	17,5	14,6	-10,9	-2,9
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	21,2	+10	+7,7

Розраховано за даними Державної служби статистики України

діяльності станом на 2015 р. продовжували домінувати традиційні галузі, зокрема оптова та роздрібна торгівля – 34,6 %, переробна промисловість – 23,6 %, операції з нерухомим майном – 7,7 % (рис. 1). Натомість галузі, що традиційно вважаються локомотивами економічного зростання, відчували гострий дефіцит банківського кредитування. Йде мова передусім про сільське господарство – 7,1 %, будівництво – 7,1 %, добувну промисловість – 2,6 %. Таким чином, структура кредитування впродовж досліджуваного періоду за видами

економічної діяльності не відповідала цілям інвестиційного оновлення реального сектору економіки.

Більше того, банки кредитують переважно короткострокові проекти (терміном до 1 року), що, в свою чергу, унеможлиблює кредитування підприємств реального сектору з довготривалим періодом реалізації проектів (табл. 2). Так, у 2015 р. частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів знизилася на 7,5 % у порівнянні з 2010 р., натомість частка короткострокових кредитів у загальному



Рис. 1. Структура кредитування за видами економічної діяльності в Україні у 2015 р., млн грн

обсязі кредитів зросла з 33,1 % у 2010 р. до 44,6 % у 2015 р. Це свідчить про неготовність банківських інституцій до кредитування проектів з високим ступенем ризику та тривалим терміном окупності, що, в свою чергу, не створює підґрунтя для забезпечення посткризового відновлення банківської системи як елементу забезпечення макроекономічної стабільності в Україні. Таким чином, банки кредитують переважно короткострокові проекти, пов'язані з торгівлею та операціями з нерухомим майном, що не пов'язано з активізацією діяльності реального сектору економіки.

Так, у 2015 р. інвестиції банків на купівлю держоблігацій внутрішньої позики становили 86 млрд грн. Крім того, банки також розмішують надлишкову ліквідність у короткострокових сертифікатах НБУ за процентними ставками 19-20 % річних. При цьому загальний обсяг коштів, витрачених на купівлю цінних паперів НБУ, демонструє тенденцію до зростання – з 3 млрд грн у 2014 р. до 89 млрд грн у 2016 р. Така ситуація провокує унеможливлення короткострокового відновлення кредитних відносин як передумови оздоровлення вітчизняної економіки та посилення фінансової безпеки України.

Таблиця 2

Структура кредитування у розрізі термінів погашення в Україні у 2010-2015 рр.

Показники	Роки						Абсолютне відхилення (+/-)	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2010	2015/ 2014
Частка короткострокових кредитів у загальному обсязі кредитів (до 1 року), %	33,1	37,1	42,2	46,8	40,5	44,6	11,5	4,1
Частка середньострокових кредитів у загальному обсязі кредитів (від 1 року до 5 років), %	37,6	37,5	36,1	34,1	38,2	33,6	-4,03	-4,7
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів (більше 5 років), %	29,3	25,4	21,6	19,1	21,3	21,8	-7,5	0,5

Розраховано за даними Державної служби статистики України

Зауважимо, що чинником посилення дефіциту кредитних ресурсів для позичальників реального сектору є перерозподіл тимчасово вільних коштів банків з кредитного портфеля у портфель боргових цінних паперів держави. Зокрема, держава пропонує процентні ставки за ОВДП на рівні 20 % річних, що стимулює банки безпечно та прибутково інвестувати вільні фінансові ресурси саме у ці інструменти.

Слід відмітити, що негативною рисою грошово-кредитної сфери в Україні є надмірний рівень доларизації кредитів і депозитів банків, що становить загрозу фінансовій, а через неї економічній безпеці держави, у випадку значних девальваційних коливань національної валюти [5] (табл. 3). Якщо у 2014 р. загальна сума кредитного портфеля банківської системи в іноземній валюті складала близько 47 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – 46,3 %, то у

Таблиця 3

Структура внутрішніх та зовнішніх джерел кредитів та депозитів в Україні у 2010-2015 рр.

Показники	Роки						Абсолютне відхилення (+/-)	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2010	2015/ 2014
Частка кредитів у національній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	53,9	59,7	63,2	66,2	53,7	44,2	-9,7	-9,5
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	46,03	40,3	36,7	33,8	46,3	55,8	9,8	9,5
Частка депозитів у національній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	57,4	57,02	55,9	62,9	54,1	54,7	-2,7	0,6
Частка депозитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	42,6	42,9	44,04	37,05	45,9	45,3	2,7	-0,6
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	175,9	163,05	142,2	135,9	151,2	136,6	-39,3	-14,6

Розраховано за даними Державної служби статистики України

2015 р. кредитний портфель в іноземній валюті зріс до 55 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів за рахунок зміни валютного курсу – до 55,8 %. Відповідно, загальний обсяг депозитів в іноземній валюті, залучених у банківську систему в 2014 р., складав близько 31 млрд дол. США, у 2015 р. він зріс до 32 млрд дол. США, а рівень доларизації депозитів зменшився до 45,3 %.

Варто додати, що переважання частки валютних кредитів у кредитному портфелі банків свідчить про посилення залежності банків від курсових коливань і суттєво впливає на їх ліквідність та фінансову стійкість. Водночас висока частка валютних депозитів у структурі банківських зобов'язань та валютних вкладів у структурі залучених коштів населення характеризує здатність банків безперервно виконувати свої зобов'язання в умовах курсових коливань [6].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 р. [7] оптимальне співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті має становити 90-110 %, натомість фактичне значення цього показника впродовж досліджуваного періоду знаходилося в межах 135,9-175,9 %, що негативно. Це є свідченням поступового посилення залежності банківської системи від іноземного капіталу та ризику дестабілізації банківської системи у випадку значних девальваційних коливань національної валюти.

Водночас негативною є і тенденція різкого збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі, яка містить різноманітні ризики та загрози фінансовій безпеці України. Ці ризики пов'язані з можливою втратою суверенітету в сфері грошово-кредитної політики, витісненням банків з капіталом українського походження з прибуткових сегментів ринку банківських послуг (ринку споживчого кредитування і кредитування великих корпоративних клієнтів), кредитуванням банками з іноземним капіталом більш вигідних для банку клієнтів, а не пріоритетних для України галузей реального сектору економіки. З іншого боку, входження на український ринок банків з іноземним капіталом сприяє розширенню фінансового забезпечення економічного розвитку через збільшення пропозиції кредитних ресурсів, забезпечує підвищення конкуренції та якості обслуговування клієнтів на ринку банківських послуг та ін. При цьому міжнародний досвід не дає однозначної відповіді на питання про гранично допустимі межі присутності банківського капіталу іноземного походження у банківській системі держави [8].

Починаючи з 2005 р., питома вага іноземного капіталу в статутному капіталі банків зростала прискореними темпами. Так, у 2014 р. цей показник збільшився з 19,5 % у 2005 р. до 32,5 % у 2015 р. Зауважимо, що найбільше зростання присутності банківського капіталу іноземного походження у банківській системі України відбулося у період фінансово-економічної нестабільності 2015-2016 рр., зокрема станом на кінець 2015 р. зафіксовано історично максимальне значення за увесь досліджуваний період – 43,3 %, що свідчить про поступову

втрату вітчизняними банками домінуючої позиції у банківській системі.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, є підстави до висновку, що в значній мірі дисбаланси фінансової сфери обумовлені погіршенням кредитних відносин. Зокрема, йде мова про скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості, негативну динаміку залучених банками депозитів, зростання рівня доларизації кредитів і депозитів банків, кредитування короткострокових із низьким ступенем ризику проектів, збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. Ці тенденції лише посилюють зростання макроекономічної нестабільності та формують загрози фінансовій безпеці України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. Постанова. “Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов повернення строкових депозитів”. [Документ 318-19 від 09.04.2015]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/318-19>.
2. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 р. – Національне рейтингове агентство “Рюрік”. – 30 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf.
3. Проблемна заборгованість як чинник неплатоспроможності українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborgovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx>.
4. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку : монографія / [за ред. В. В. Коваленко]. – Одеса : Атлант, 2015. – С. 68-69.
5. Банківська система 2015: виклики та перспективи. Лютий 2015. – 48 с. [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
6. Ризики та ключові напрями посткризового відновлення банківської системи України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2450/>.
7. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. (Наказ Міністерства економічного розвитку України від 29.10.2013 № 1277) [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.
8. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Postanova. "Pro pryjnyattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakych zakonodavchych aktiv Ukrainy schodo umov povernennia strokovykh depozytiv". [Dokument 318-19 vid 09.04.2015], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/318-19>.
2. Analitychnyj ohliad bankivs'koi systemy Ukrainy za 2014 r. – Natsional'ne rejtynhove ahentstvo "Riurik". – 30 s., available at: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf.
3. Problemna zaborhovanist' iak chynnyk neplatospromozhnosti ukrains'kykh bankiv, available at: <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborhovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx>.
4. Kredytna diial'nist' bankiv Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku, za red. V. V. Kovalenko (2015), Atlant, Odesa, c. 68-69.
5. Bankivs'ka systema 2015: vyklyky ta perspektyvy. Liutyj 2015. – 48 s. / Natsional'nyj bank Ukrainy, available at: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
6. Ryzky ta kliuchovi napriamy postkryzovoho vidnovlennia bankivs'koi systemy Ukrainy. Analitychna zapyska, available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/2450/>.
7. Metodychni rekomendatsii schodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. (Nakaz Min-ekonomrozytku Ukrainy vid 29.10.2013 № 1277) / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy, available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodychniRekomendatsii>.
8. Shliakhy vyrishennia problem, pov'iazanykh z vysokym rivnem prysutnosti inozemnoho kapitalu v bankivs'kij systemi Ukrainy. Analitychna zapyska, available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf.